

Лекція 8

Система відмінювання прикметників, числівників, займенників

Категорія відмінка прикметників

Категорія відмінка числівників

Категорія відмінка займенників

Література

Горпинич В. О. Морфологія укр. мови, С. 114 – 118, 130 – 132, 151 – 153.

Сопоставительная грамматика рус. и укр. языков, С. 293 – 314.

Цыганенко Г. П. Морфология соврем. рус. языка, С.233 – 236, 263 – 264.

Порівнювані мови мають близькі семантичні і граматичні системи прикметників. Категорія відмінка прикметників у обох мовах не є самостійною, а синтаксично залежить від форми іменника. Синтаксичний зв'язок між іменником і прикметником – узгодження. Укр. і рос. прикметники мають дві форми: **повну і коротку**, які по-різному пов'язані з категорією відмінка: повні форми відмінюються, а короткі – ні. Короткими в укр.. м. можуть бути лише якісні прикметники чоловічого роду : *зелен сад, повен води, ладен говорити, потрібен усім. Повен щирої радості, / Глянув Захід на Схід* (І. Франко). Українські **повні** прикметники існують у 2-х морфологічних варіантах: **стягнені та нестягнені**. **Нестягнені** форми (поряд із стягненими) можливі в називному і знахідному відмінках однини і множини. Причому в однині тільки жін. і сер. роду: *смільва – смільвая, -вую; вечірня – вечірняя, -ною, вечірне – -неє*. У множині всі прикметники 3-х родів мають однакові закінчення : для стягненої форми – **-і**, нестягненої – **-ії**: *молоді – молодії, чорні – чорнії. Нащо мені чорні брови, Нащо карі очі, Нащо літа молодії, Веселі, дівочі?* (Т. Шевченко).

Академічна граматики рос. м. виділяє 2 типи відмінювання прикметників: **ад'єктивний** за яким відмінюється більшість прикметників, і **мішаний**, в якому є закінчення прикметників і іменників (ад'єктивного і субстантивного типів). Українська граматики не виділяє таких типів. В ній описується відмінювання повних прикметників твердої та м'якої груп. Розглянемо за російськими типами, тим більше, що всередині ад'єктивного типу розглядається твердий і м'який підтипи.

Ад'єктивна відміна. За цією відміною відмінюються якісні, відносні і порядкові прикметники. Прикметники **твердої групи** мають в однині такі закінчення: рос. **-ый, -ой** (під наголосом), **-ая, -ое, -ые** // укр. **-ий, -а, -е**.

Однина

Чол.рід		Жін. рід	
И. <i>бел-ый</i>	<i>біл-ий</i>	<i>бел-ая</i>	<i>біл-а</i>
Р. <i>бел-ого</i>	<i>біл-ого</i>	<i>бел-ой</i>	<i>біл-ої</i>
Д. <i>бел-ому</i>	<i>біл-ому</i>	<i>бел-ой</i>	<i>біл-ій</i>
В. <i>бел-ый(-ого)</i>	<i>біл-ий(-ого)</i>	<i>белую</i>	<i>біл-у</i>
Т. <i>бел-ым</i>	<i>біл-им</i>	<i>бел-ой</i>	<i>біл-ою</i>
П. <i>о бел-ом</i>	<i>на біл-ому (на біл-ім)</i>	<i>о бел-ой</i>	<i>на біл-ій</i>

Сер. рід

И. <i>бел-ое,</i>	<i>біл-е,</i>
Р. <i>бел-ого,</i>	<i>біл-ого</i>
Д. <i>бел-ому</i>	<i>біл-ому</i>
В. <i>бел-ое</i>	<i>біл-е,</i>
Т. <i>бел-ым,</i>	<i>біл-им</i>
П. <i>о бел-ом</i>	<i>на біл-ому (на біл-ім)</i>

Множина

И. <i>бел-ые</i>	<i>біл-і,</i>
Р. <i>бел-ых</i>	<i>біл-их</i>
Д. <i>бел-ым</i>	<i>біл-им,</i>
В. <i>бел-ые(-ых)</i>	<i>біл-і (-их),</i>
Т. <i>бел-ыми</i>	<i>біл-ими</i>
П. <i>о бел-ых</i>	<i>на біл-их</i>

Прикметники, що мають в рос. м. закінчення **-ой**, в укр. м. відповідно мають закінчення **-ий**: *молодой* // *молодий*, *сухой* // *сухий*. В обох мовах вони характеризуються постійним наголосом на флексії: *молодОго, молодОму, молодИм*.

М'яка група. У цих іменників наявний суф. **|-н'|**та просторова або темпоральна семантика: *задній, крайній, літній* // *вечерний, верхний, весенний, дальний*.

Однина		Множина	
И. <i>летн-ий</i>	<i>осінн-ій</i>	<i>летн-ие</i>	<i>осінн-і</i>
Р. <i>летн-его</i>	<i>осіннь-ого</i>	<i>летн-их</i>	<i>осінн-іх</i>
Д. <i>летн-ему</i>	<i>осіннь-ому</i>	<i>летн-им</i>	<i>осінн-ім</i>
В. <i>летн-ий(-его)</i>	<i>осінн-ій (-ого)</i>	<i>летн-ие (-их)</i>	<i>осінн-і (-іх)</i>
Т. <i>летн-им</i>	<i>осінн-ім</i>	<i>летн-ими</i>	<i>осінн-іми</i>
П. <i>о летн-ем</i>	<i>на осіннь-ому</i>	<i>о летн-их</i>	<i>на осінн-іх.</i>

У рос. м. відмінювання прикметників чол. роду на шиплячий **ж, ш** з наголошеним закінченням (*большОй, чужОй*) відрізняється від прикметників з ненаголошеними флексіями (*хороший, свежий*). У останніх парадигма будується за м'яким варіантом: *свежего, свежим*. В укр. м. прикметники з основою на шиплячий відмінюються за твердим варіантом. У рос. м. прикметники жін. роду в орудному відмінку мають варіанти закінчень **-ой, ою – -ей, -ею**, останні відрізняються книжним характером.: *Цыгане шумною толпой по Бессарабии кочуют* (А. Пушкин). **В укр. м. у прикметників відсутній кличний відмінок: вітре буйний, соколе милий, світе тихий.**

Мішана відміна. У рос. м. за цією відміною змінюються прикметники із фіналлю **-ий**, у яких цей формант належить до основи, а не до закінчення. Це присвійні прикметники типу *лисий, заячий*, присвійні прикметники з суф. **-ин, -ын** (*матин, царицын*), з суф. **-ов** (*отцов*), порядковий прикметник *третий*. У парадигмах цих прикметників наявні відмінкові форми прикметників і іменників. В укр. м. до цього типу можна віднести присвійні прикметники з суф. **-ин (-ін), -ів (-їв)** (*материн, Софійн, вчителів, Юрїв*), які лише в називному відмінку однини мають нульове закінчення (як у субстантивів), в інших відмінках змінюються за ад'єктивним типом (тому, мабуть, в українській граматиці його й не виділяють, а уналежнюють ці прикметники до коротких).

Зразок парадигми присвійних прикметників (мішаної відміни) в рос. м.:

Муж. род.	Жен. род.	Сред. род.
И. <i>лисий</i>	<i>лись-я</i>	<i>лись-е</i>
Р. <i>лись-его</i>	<i>лись-ей</i>	<i>лись-его</i>
Д. <i>лись-ему</i>	<i>лись-ей</i>	<i>лись-ему</i>
В. <i>лисий</i>	<i>лись-ю</i>	<i>лись-е</i>
Т. <i>лись-им</i>	<i>лись-ей</i>	<i>лись-им</i>
П. <i>о лись-ем</i>	<i>о лись-ей</i>	<i>о лись-ем</i>

Категорія відмінка числівників

Числівник, позначаючи кількість предметів, виражає це значення в морфологічній категорії відмінка. Всі числівники укр. та рос. мов поділяються на **відмінювані і невідмінювані**. До **невідмінюваних** належать слова *мало, немало, чимало; пів, півтора (півтори), півтораста, двійко, трійко, четвірко, п'ятірко* // рос. *мало, немало*. Всі останні – **відмінювані**. Категорія відмінка числівників є словозмінною морфологічною категорією, яка представлена шістьма графемами, флексії яких співпадають з закінченнями іменників і прикметників. Кількісні і збірні числівники відмінюються. Числівники мають більшу кількість парадигм, ніж інші частини мови.

Числівники *один, одна, одно(е)* // рос. *один, одна, одно* не відрізняються від прикметників. Вони узгоджуються з іменником в роді, числі, відмінку. У парадигмі розбіжності між мовами є у формі місцевого відмінка чол. і сер. роду: *на одному, на однім* // рос. *на одном*. Жіночі форми специфічні для кожної з мов.

Н. <i>одна</i>	<i>одна</i>
Р. <i>однієї (одної)</i>	<i>одной</i>
Д. <i>одній</i>	<i>одной</i>
З. <i>одну</i>	<i>одну</i>
О. <i>однією (одною)</i>	<i>одной</i>
М. <i>на одній</i>	<i>на одной</i>

Множина розрізняється лише твердістю / м'якістю приголосних, в укр. м. – тверда вимова: *одних, одними*.

Відмінювання числівників *два (дві), три, чотири*, збірних *обидва (обидві), обоє* має іншу парадигму.

Укр.	Рос.
Н. <i>дв-а (дв-і)</i>	<i>дв-а (дв-е)</i>
Р. <i>дв-ох</i>	<i>дв-ух</i>
Д. <i>дв-ом</i>	<i>дв-ум</i>
З. <i>дв-а (дв-і) (дв-ох)</i>	<i>дв-а (дв-е)(дв-ух)</i>
О. <i>дв-ома</i>	<i>дв-умя</i>
М. <i>на дв-ох</i>	<i>на дв-ух</i>

В обох мовах різниця стосується форми орудного відмінка: у рос. м. зберіглася основа на м'який приголосний: *двумя*, в укр. – на твердий: *двома*.

Такі ж розбіжності в числівниках *тремя, четырьмя* – рос. м'які, українські *чотирма, трьома* – тверді.

Рос. *оба – обе* утворюють форми непрямих відмінків від різних основ, які закінчуються на [j]: для чол. і сер. родів – основа *обој-*, для жін. роду – *обеј-*.

И. <i>об-а</i>	<i>об-е</i>
Р. <i>обо-их</i>	<i>обе-их</i>
Д. <i>обо-им</i>	<i>обе-им</i>
В. <i>обо-их</i>	<i>обе-их</i>
Т. <i>обо-ими</i>	<i>обе-ими</i>
П. <i>об обо-их</i>	<i>об обе-их</i>

Українські числівники *обидва (обидві), обоє* у непрямих відмінках змінюються за зразком числівника *два*.

Основні розбіжності у словоформах укр. та рос. мов спостерігаються у парадигмах числівників від *п'яти* до *десяти*, всіх числівників на *-дцать // -дцять* і на *-десят*.

Рос.	Укр.
И. <i>пять</i>	<i>п'ять</i>
Р. <i>пят-и</i>	<i>п'ят-и</i> і <i>п'ять-ох</i>
Д. <i>пят-и</i>	<i>п'ят-и</i> і <i>п'ять-ом</i>
В. <i>пять</i>	<i>п'ять</i> і <i>п'ять-ох</i>
Т. <i>пять-ю</i>	<i>п'ять-ма</i> і <i>п'ять-ома</i>

Така варіативність в укр. м. відсутня у рос. м. Варіант на *-и* відтворює давньоруське субстантивне відмінювання (за 3-ою відміною, як *сіль*), інші виникли під впливом числівників *два, три, чотири*. В укр. м. виявляється також категорія істот / неістот, оскільки знахідний відмінок має форми, тотожні родовому (для істот) і називному (для неістот): *купив сім олівців, зустрів сімох студентів*. У рос. м. тут категорія істот / неістот (одушевленности / неодушевленности) не виявляється.

Так само відмінюються числівники від *одинадцяти* до *дев'ятнадцяти*; в обох мовах, за винятком рос. *одинадцать* і *четырнадцать*, наголос падає на склад *на́*.

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в обох мовах мають лише дві форми: *сорок, дев'яносто, сто* і *сорока, дев'яноста, ста*.

Найбільша **диференціація** між укр. та рос. мовами спостерігається у відмінкових парадигмах складних числівників. У рос. мові у числівників на *-десять* відмінюються обидві частини: *пятидесяти, пятьюдесятью*. В укр. м. відмінюється лише 2-га частина: *шістдесяти, шістдесятьох*. У числівників, що позначають сотні (200, 300), відмінюються обидві частини (*двести, двумстам, двумястами // двісті, двохсот, двумястами*). Пишуться разом.

Складені числівники, які утворені з двох і більше самостійних числівників, у досліджуваних мовах змінюються за відмінками, і при тому змінюється кожний компонент за своєю парадигмою.

Укр.	Рос.
Н. <i>двісті вісімдесят сім</i>	<i>двести восемьдесят семь</i>
Р. <i>двохсот вісімдесяти семи</i>	<i>двухсот восьмидесяти семи</i>
Д. <i>двомстам вісімдесяти семи</i>	<i>двумстам восьмидесяти семи</i>
З. <i>двісті вісімдесят сім</i>	<i>двести восемьдесят семь</i>
О. <i>двомастами вісімдесятьма сімома</i>	<i>двумястами восемьюдесятью (восьмьюдесятью) семью</i>
М. <i>на двохстах вісімдесяти сімох (семи)</i>	<i>о двухстах восьмидесяти семи</i>

В усному мовленні укр. і рос. мов спостерігається спрощення у відмінюванні складених числівників: *двумястами восьмидесяти семью*, що не відповідає літературній нормі.

Числівники *тисяча, мільйон, мільярд* змінюються за відповідними парадигмами іменників.

В сучасній укр. мові поряд із збірними числівниками (*двоє, троє*) подекуди вживаються також невідмінювані слова з фінальною *-ко* із значенням збірності і експресивною конотацією: *двійко, двойко, двоєчко; трійко, тройко, троєчко* і т. д., які виникли під впливом іменників. Напр.: *Коло стіни стоять двійко дівчато* (С. Васильченко). *Впіймалося з трійко окунців, і Миколина юшка їлася з апетитом* (Ю. Збанацький). *От десь горе: ми ще самі, двоєчко нас, а то, борони Боже, сім'я велика* (Ю. Коцюбинський).

Категорія відмінка займенників

Як відомо, займенники утворюють 9 лексико-семантичних груп і тип їх відміни залежить від співвідносності з різними частинами мови. Особові займенники утворюють особливу парадигму. Особливістю цих займенників є наявність у них форм з протетичним *[н']* у непрямих відмінках після

прийменників: *у него, с ней // до нього, від неї*. Але в рос. м. звук | н' | може бути відсутнім у таких випадках:

1. Після похідних (утворених з різних частин мови) прийменників: *согласно ей, наперекор им, вопреки ему, в течение его, благодаря ему*.

2. Після вищого ступеня порівняння (компаративу) прикметників і прислівників: *Брат старше ее на 2 года, Лучше ее нет мастерицы*.